

Lala Mustafa Paşa (120043)

İSAM DN
245281

12 Ocak 2018

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN BOKÜMANKIBRIS FATİHİ LALA MUSTAFA PAŞA'NIN ADIYLA ANILAN
GAZİMAĞUSA'DAKİ ULU CAMİ

Aygün ÜLGEN*

Özet

Gazimağusa'da Türk dönemi mimarîsi 1571'de bu kentin Osmanlıların eline geçmesiyle başlar. Fetihden sonra adanın diğer şehirlerinde olduğu gibi Mağusa'da da imar faaliyetlerine girişilir. Bu faaliyetler şehrin ihtiyaçlarını karşılamak, adanın güvenliğini ve dinî ibadetlerin yerine getirilmesini sağlamak gibi amaçlar doğrultusunda yapılır. Kalelerin tamiri, şehrin su yollarının tesisi, camiler, köprüler, hanlar, medreseler, çeşmeler ve kütüphanelerin yapımı bu faaliyetler arasında yer alır. Dinî ibadetlerin özgürce yapılmasını sağlamak amacıyla bazı kiliselerin kullanımı yerli halka bırakılır, bazı kiliseler ise cami veya mescit hâline getirilerek ibadet yeri olarak kullanılır. Bu durum fetih sırasında yaşanan çok şiddetli çarpışmalardan dolayı hayli zarar görmüş olan kiliselerin ancak bir kısmının günümüze kadar sağlam hâlde gelebilmesini sağlamıştır. Bu yapılardan biri de, Kıbrıs fatihi Lala Mustafa Paşa'nın adıyla anılan Gazimağusa'daki camidir. Bu makalede Türklerin Gazimağusa'daki ulu camisi olan Lala Mustafa Paşa Camisi'nin mimarî özellikleri, geçmişteki ve günümüzdeki durumu hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gazimağusa, Lala Mustafa Paşa, mimarî, ulu cami.

Abstract

The Great Mosque (Ulu Camii) Named After the Cyprus Conqueror Mustafa Pasha in Famagusta (Gazimağusa)

The period of the Turkish architecture in Famagusta (Gazimağusa) dates back to 1571, the time when the city fell under the Ottomans. After the Turkish conquest, as in the other cities of the island, development and construction of public facilities started in Famagusta, too. The aim of these activities were to meet the needs of the city, to secure the island and provide facilities for religious purposes. Among these activities were the reconstruction of the fortresses, and building water supply systems, mosques, bridges, inns, madrasas, fountains and libraries. Religious worshipping was liberated hence some churches were left for the locals, while some were transformed into mosques. Many churches that were ruined during the combats were reconstructed in

157-164.

* Yrd.Doç.Dr., Yeni Yüzyıl Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi,
e-posta: aygunulgen@gmail.com / aygun.ulgen@yeniuyuzyl.edu.tr

L

Lala Mustafa Paşa (1200/3)

Lala Mustafa (Lālā Muṣṭafā) Paşa, (d. 988/1580) was a tenth-/sixteenth-century Ottoman vizier and military commander. He was born in the Bosnian village of Soqol (on an unknown date) and admitted to the Sultan's court thanks to his influential family connections. He rose rapidly through the ranks of the Ottoman hierarchy, but incurred the disfavour of the grand vizier Rustem (Rüstem) Paşa (d. 968/1561) in 962/1555. He was associated with the entourage of Süleyman (Süleymān) I's (r. 926–74/1520–66) most probable successor Bayezid (Bāyezīd, 931–69/1525–61) and was appointed *lala* (*lāla*, tutor) to the other imperial prince, Selim (Selīm, later Selim II, r. 974–82/1566–74) in 963/1556. Clever and ambitious, Mustafa became involved in political intrigues and actively contributed to Bayezid's execution (969/1561) and Selim's accession to the throne (974/1566). Grand Vizier Sokollu Mehmed (Şoqullu Mehmed) Paşa (c. 912–87/c. 1506–79) distanced him from the capital, and Mustafa entered the *divan* (*divān*, council of state) as sixth vizier only in 975/1568, after serving as governor of

Van, Erzurum, Aleppo, and Damascus. The most comprehensive sources of biographical information about Lala Mustafa Paşa are the works of the historian Gelibolulu Mustafa Ali (Muṣṭafā 'Ālī) (948–1008/1541–1600, who became the *paşa*'s private secretary at the time of his governorship of Aleppo (971/1563).

In 976/1569, in the midst of controversies fuelled by Sokollu's hostility, Mustafa Paşa, a *kubbe veziri* (*qubbe vezīri*, a vizier appointed as a member of the council of state), supported an impending war against the Venetian Republic and introduced a plan to conquer Cyprus. He took command of the campaign and sailed to Saline/Tuzla (today's Larnaka, on a slightly different spot) on 10 Zilhicce (Dhu l-Ḥijjah) 977/15 May 1570. Nicosia surrendered in Rebiülahir (Rabī' II) September, while Famagusta resisted until 9 Rebiülevvel (Rabī' I) 979/1 August 1571. The cruel torture of Famagusta's Venetian commander, Marcantonio Bragadin (d. 1571), earned Mustafa Paşa a reputation for ruthlessness. In 985/1577, Mustafa Paşa was appointed commander-in-chief of an expedition against Şafavid Persia, which resulted in the conquest of

notlar ve vesikaller, Belleken, Ankara,

1958/22 sayı 88 ss. 551-593

çağında ve Tırhala, Paşa-İli, Delvine, Niğbolu, İlbasan Silistre, Köstendil ile Mora sancaklarının muhtelif kazalarında bir çok hâsları vardı (bu hâsların bekayâsına âit defter için bk. Başvekâlet arşivi, *Mühimme defteri*, nr. 89, s. 111). Ölümünde bir eğer heybesinden 30.000 florisi çıkmış, sarayının bir odasında biri kendine, üçü devlet ricâline âit resimler bulunmuştur. Bunu Kara Mustafa Paşa'nın resme merâkı olduğuna veya sihir ile meşgûl bulunduğuna hamletmişlerdir. Kendisinin Kâ'be'nin su yolunu tevsi ettirmek, Ayn zerkâ üzerine bir kale inşâ ettirmek, Haremeyn fakirlerine senevi 2.500 sikke göndermek gibi hayır işleri vardır. Sivas ile Tokat arasında Artıkâbâd menzilinde harâp bir hâlde bulunan Mehmed Paşa hanını, daha geniş olarak, yeniden yaptırmış ve bunun civarına bir câmi ile hamam ve mektep inşâ ettirdikten sonra, etraftan dört beş yüz hâne getirmek sureti ile Sivas Yeni-Şehri (Yeni-Han = Yıldız-İli)'nin temelini attırmıştır (bu mahallin Mustafa Paşa'ya temlikine dâir mülknâme sureti için bk. Ömer Lutfi Barkan, *Bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar*, *Vakıflar dergisi*, Ankara, 1942, II, 356). Ayrıca Edirne'de Mihal Bey köprüsünü tâmir, Filibe ile Tatarpazarı arasında da bir köprü inşâ ettirmiştir. Eğri-Dere'de büyük bir hamamı, mektebi ve baruthânesi vardı; hayrâtının çoğu İstanbul'da olup, bunlar Çarşı-Kapı'da bir medrese (1051), yanında bunun dershânesi olmak üzere, bir mescid, kendine mahsus bir türbe, yanında sebil ve çeşmeden ve biri Galata'da Kurşunlu-Mahzen civarında, diğeri Salma-tomruk'ta kiliseden tahvil ettirdiği iki câmiden mürekkeptir. Mâmafih onun Anadolu ve Rumeli'nde geçilmesi güç yerlere kaldırım döşettiği, susuz yerlere su getirttiği (Vecihî, *Tarih*, 23^a), İstanbul'da, Üsküdar'da ve Pendik'te birer çeşme yaptırdığı da bilinmektedir. Kardeşi, mevlevî şâirlerinden münzevî Osmak Dede, *Gülşen-i irfan* adlı eserini; Kara Çelebi-zâde Abdül'aziz Efendi *Zafer-nâme*'sini ve Serezli şeyh Habib Efendi zâde Abdurrahman Efendi, *Naḥlistân-i tarab fi mahâsin-i arz l-'arab* isimli Mısır tarihini Mustafa Paşa'ya ithâf etmişlerdi (Bursalı Tâhir, *OM*, İstanbul, II, 172; III, 74 ve 120).

Bibliyografya: Kara Çelebi-zâde Abdülaziz, *Zafer-nâme* (Üniv. kütüp., nr. T 2288/1; ayn. mll., *Ravzat al-abrâr* (İstanbul, 1248); Vecihî, *Tarih* (Üniv. kütüp., nr. T 2543); Topçular Kâtibi Abdülkâdir, *Vekâyi-nâme* (Türkiyat enstitüsü kütüp., nr. 1956/208); Solak-zâde, *Tarih* (İstanbul, 1297); Kâtib Çelebi, *Fezleke* (İstanbul, 1287), II;

Naimâ, *Tarih* (İstanbul, 1280), III, IV; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme* (İstanbul, 1314), I; M. de la Croix, *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane* (Paris, 1768), II; Osman-zâde Tâib, *Hadîkal al-vuzarâ* (İstanbul, 1271); Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkat al-cavâmî* (İstanbul, 1281); Mehmed İzzet, *Harita-i kapudânân-ı deryâ* (İstanbul, 1249); J. v. Hammer, *Devlet-i osmâniye tarihi* (trc. Atâ Bey), İstanbul, 1337, X; İ. H. Tanışık, *İstanbul çeşmeleri* (İstanbul, 1943), I; İzzet Kumbaracılar, *İstanbul sebilleri* (İstanbul, 1938); Ahmed Refik, *Tarihî simâlar* (İstanbul, 1331); ayn. mll., *Samur devri* (İstanbul, 1927); Perihan Arbak, *Menzil almış okçuların kısa hâl tercümeleri*, (Edebiyat fakültesi tarih tezi, nr. 558); Rânâ Erten, *Kemankeş Kara Mustafa Paşa*, (Edebiyat fakültesi, tarih semineri kütüp., tez, nr. 401). (M. MÜNİR AKTEPE.)

MUSTAFA PAŞA, KÖPRÜLÜ. [Bk. KÖPRÜLÜLER.]

MUSTAFA PAŞA. MUŞTAFÂ PAŞA (?—1580), LALA, KARA, Kıbrıs ile Gürcistan ve Şirvan fâtihi, XVI. asır Osmanlı vezîri olup, aslen Bosna'nın Sokol (Sokolovici) köyündendir. Yavuz Sultan Selim zamanında, büyük kardeşi vezir Deli Hüseyin Paşa'nın delâleti ile, saraya intisap etmiş, 6 sene kadar Kanûnî Süleyman'ın berber-başlığında bulunduktan sonra, sipâhî oğlanları bölüğüne çıkmış, müteâkiben çeşnigir ve şehzâde Bayezid ve sadrâzam Kara Ahmed Paşa'nın himâyesi ile, küçük mirâhûr olmuştur; Kara Ahmed Paşa'nın katlinden sonra, halefi Rüstem Paşa'nın husûmetine mârûz kalarak, çeşnigir-başlığa tenzil edilmiş ve sonra Safed sancak-beyliği ile merkezden uzaklaştırılmıştır. Rüstem Paşa şehzâde Bayezid'in adamı olan Mustafa Bey'i mahvetmesi için şehzâde Selim'e lala tâyin ettirmiş idi. Hâlbuki Lala Mustafa Bey, kendisini yakından tanıyan müverrih Âlî'nin rivâyetine göre, şehzâde Selim'e eğer tahta çıkmak istiyorsa, babasının sağlığında Bayezid'in bertaraf edilmesi gerektiği fikrini telkin edip, Selim'in muvâfakati ile, Bayezid'e mektuplar göndererek, onun Selim'e karşı hasmâne bir tavır takınmasına âmil oldu. Bayezid'in Selim'e yolladığı tehdid-nâmeler aynen İstanbul'a bildirildikten başka, pâdişahın Bayezid'e gönderdiği nasihat-nâmeleri de Lala Mustafa Bey'in adamları tarafından elde edilip, yaktırıldı. Böylece Kanûnî Süleyman'ın nazarında Bayezid kabahatli, Selim siyânete muhtac gibi gösterildi. Lala Mustafa Bey, şehzâde Selim'e yazdırdığı mektuplar sayesinde, Bayezid tarafdarlığı ile

15 yıllık yıkıcı İran savaşı sona erdi. 5 Ocak 1610'ta İstanbul'a dönlü ve bir ay sonra IV. Murad ölerək yerine kardeşi İbrahim Han geçti. IV. Murad ortadan çekilince, en büyük rakibi olan 2. Vezir Silâhdar Mustafa Paşa'yı ve diğer rakiplerini uzaklaştırmak ve ortadan kaldırmakla uğraştı. Fakat İbrahim Han'ın saltanatının ilk yarısının dengeli ve âdetâ IV. Murad devrinin bir devamı gibi geçmesinde hizmeti oldu. Ancak padişah, ağabeyinden kalan vezirinin bazan tahakküme yaklaşan tutumundan hoşnud değildi ve Kösem Mâhpeyker Vâlide-Sultan da kendisini tutmuyordu. Padişahı sindirmek için yenicevleri ayaklandırmak üzere neticesiz bir teşebbüse girişmesi, Sultan İbrahim'in nihâti kararına müessir oldu. 31 Ocak 1644'te idam edildi. Sadâreti 5 yıl, 1 ay ve 8 gündür. 50 yaşlarında idi. Çarşıkapısı'ndaki medresesi başta olmak üzere hayli hayır eseri bıraktı. Türbesi de bu medresesinin yanındadır. Kardeşi Osman Dede, Mevlâvî şâirlerindedir. Karaçelebi-zâde Zâfer-Nâme'sini onun adına yazmıştır. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Koca) (ölm. Bursa, 1512), Türk devlet adamı, Osmanlı vezir-i âzamlarından biri. Fâtih devrinde Enderûn-i Hümâyûn'da yüksek tahsil ve terbiyesini tamamladı, hunkâr yâveleri (kapıcıbaşı) arasına girdi. Bu sıfatla II. Bâyezid tarafından Roma'ya gönderildi. 1495'te Papa Alexandre Borgia ile anlaşarak Sultan Cem'i zehirlediği hakkında bir rivâyet vardır. Rumeli beylerbeyisi ve vezir oldu. 1511'de 2. vezir iken, Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın yerine vezir-i âzamlığa getirildi. 1512'de Bursa'da Yavuz Sultan Selim tarafından idam ettirildi. Zira Yavuz'un ağabeyi Sultân Ahmed'le mektuplaşarak onun tarafını tuttuğu ve Yavuz'a ihânet ettiği anlaşılmıştı. Değerli vezirlerden değildir. Fakat İstanbul'da kendi adını taşıyan semtte bir cami ve onun çevresinde bir külliye yaptırarak, adını ölümsüzleştirmiştir. (Y. Ö.)

MUSTAFA PAŞA (Lala Kara Dâmâd Sokullu, Kıbrıs Fâtîhi) (Sokol/Bosna 1505?-İstanbul 1580), Türk devlet adamı ve kumandanı, vezir-i âzam ve Kıbrıs Fâtîhi. Osmanlı tarihinin büyük serdar ve devlet adamlarından biri. Bosna eyâletinin Sokol (Hırvatça: Sokolovici) köyünde doğdu. Sokollu âilesindedir (Sokollu Mehmed Paşa'nın amca oğlu olması muhtemeldir). Ağabeyi, 2. vezirliğe kadar yükselen Husrev Paşa'dır. Onun delâletiyle Yavuz'un son zamanlarında Enderûn-i Hümâyûn'a alındı ve orada yüksek tahsil ve terbiyesini tamamladı. 6 yıl Kanûnî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) berberbaşılığını yapıp mahrem adamları arasına girdi. Çâşnigir, küçük imrahor (emir-i âhür), tekrar çâşnigir olarak Enderûn generalliklerinde bulundu. Padişahın başka onun şehzâdeleri ve vezirlerle sıkı ilgiler kurdu. Alâka sahasının genişliği yüzünden dostlar kadar azılı düşmanlar da kazandı. Şehzâde Bâyezid ve Vezir-i âzam Kara Ahmed Paşa kendisini tutuyorlardı. Vezir-i âzam Dâmâd Rüstem Paşa ise, her işe burnunu sokan bu muhteris adamdan hoşlanmıyordu. Safed sancak beyliği ile kendisini Filistin'e sürdü. Mustafa Bey, orada bile rahat durmadı ve muhâbere yoluyla siyasi münasebetlerini devam ettirdi. Bunun üzerine Rüstem Paşa, kendisini mahvetmek için Veliâhd-Şehzâde Selim'e lala tayin ettirdi. Zira Mustafa Bey, Şehzâde Selim'in tahtta tek rakibi kalmış olan kardeşi Şehzâde Bâyezid'in adamı olarak biliniyordu. Veliâhd-Şehzâde elbette kendisini horlayacaktı. Bu maksadı bilen Mustafa Bey, Rüstem Paşa'nın değil, kimsenin aklından geçmeyen bir yol tuttu: Manisa'ya,

Veliâhd-Şehzâde Selim'in yanına "lala" unvanıyla gitmekten zerre kadar çekinmedi. Şehzâdeyi iknâ etti ki, aleyhinde pek çok entrika dönmektedir. Taht üzerindeki hakkını kaybetmek istemiyorsa, bir taraftan Bâyezid'den, diğer taraftan onu destekleyen Rüstem'den gelen bu entrikaları bertaraf etmeye mecburdur. Bununla da kalmadı. Eski efendisi Şehzâde Bâyezid'e gönderdiği ve Şehzâde Selim'e de haber verdiği mektuplarla, ona sadakatini teyid ederek, ağabeyi aleyhine kırkırtmak için türlü şeyler yazdı. Bâyezid'in tahta çıkması, Rüstem Paşa'nın iktidarının devamı, binâenaleyh Lala M.'nin ölümü demektir. Öyle ümid ediyordu ki, Şehzâde Selim tahta çıkınca, kendisini vezir-i âzam (sadrâzam = başbakan) yapısın. Halbuki akrabası Sokollu Mehmed Paşa, bu makama sımsıkı yapışıp kalacak ve Lala'nın en büyük muhâliflerinden biri olacaktır. Tabii M. Bey, böyle bir şeyi düşünmüyordu. Lala M.'nin bu entrikaları karşısında Rüstem, şaşkına döndü ve pasif vaziyette kalmadığı takdirde, bu tehlikeli adamın, kendi kellesiyle bile oynayacağından şüphe etmedi. Öyle ki, Veliâhd-Şehzâde Selim, bütün işlerini Lala'nın idâresine bıraktı. İleride tahta çıktığı zaman II. Selim'in tutacağı yol, yani işleri tamamen vezirine bırakmak hususundaki karakteri hatırlanacak olursa, M. Bey'in elde ettiği nüfuzun derecesi anlaşılabilir olur. Buna mukabil Lala M. P. gibi muktedir bir müşâvire sahip olmayan Şehzâde Bâyezid, hata üzerine hata yaptı. Bu suretle Lala, Hürrem-Mihrimâh-Rüstem üçlüsünün Veliâhd-Şehzâde Mustafa'ya karşı oynadıkları feci oyunu, bu defa Bâyezid'e tadbik etti.

Rüstem Paşa, bu çok tehlikeli adamdan kurtarmak için onu 14 Eylül 1560'ta Budin beylerbeyliğinde (Macaristan) Pojeaga sancak beyi tayin etti. Lala M. Bey, bu makamın kendi rütbesinden aşağı olduğunu iddia etmeye cür'et etti. Veliâhd'in lalasını desteklemesi üzerine Rüstem, bir şey yapamadıktan başka, M. Bey'i 18 ekimde Tameşvar beylerbeyisi tayin etti. Bu suretle Lala'nın rütbesi beylerbeyliğe (orgenerallik) çıktı ki, Kanûnî devrinde çok büyük rütbe idi. Lala'nın oraya da gitmeye niyeti yoktu. Bunun üzerine kendisine 5 kasımda Van beylerbeyliği verildi. Ertesi yıl (1561), Erzurum eyâletine nakledildi. Sonra Halep, sonra Şam beylerbeyisi oldu. Efendisi II. Selim (1566-1574) tahta çıktığı zaman, bu son görevde idi. M. P., imparatorluğun birinci eyâleti olan Mısır'a vezir pâyesiyile tayin edilmesini ve oradan sadârete atlamayı istiyordu. Bu planı keşfeden Sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa ise onu Yemen'e gönderdi. 30 Aralık 1567'de Yemen serdârlığına vezir (mareşal) pâyesiyile tayin edildi. Amansız düşmanı Mısır beylerbeyisi Koca Sinan Paşa, Sokollu'nun adamı idi. Kahire'ye gelen ve Sokollu'nun emriyle Sinan Paşa'dan her türlü zorluğu gören M. P., istediği asker ve mühimmâtı alamadığı için, Yemen'e gidemedi. Bunun üzerine azl edilip İstanbul'a çağrıldı. Vezir pâyesi kaldırılmak suretiyle hakarete uğradı. Korkaklığı yüzünden Yemen'e gitmediği gibi gülünç isnadlara bile mârûz kaldı. Sonra Sokollu, rakibini mahvetmek için, onun Şam beylerbeyisi iken yaptığı sözde yolsuzlukları teftiş ettirdi ve M. P.'ya işkence etmek için onu mevkufen Divân-ı Hümâyûn (imparatorluk bakanlar kurulu) önünde sorguya çekti. Tabii Şam'a yollanan yüksek rütbeli üç müfettiş, hiç bir şey tesbit edemediler. Bunun üzerine II. Selim, M. P.'yı Divân-ı Hümâyûn üyesi (bakan) ve 6. vezir tayin ederek, dâmâdı Sokollu'yu cezalandırdı ve lalasını himaye etti. II. Selim, Doğu Akdeniz'de çiban başı gibi duran Kıbrıs'ı almaya kararlı idi. Sokollu, Kıbrıs fethine ve adanın sahibi Venedik'le savaşa kesin şe-

drawn from various Ottoman historians (Luṭfî, in particular).

Opposed to the reforms which sultan Maḥmūd II intended to introduce (which threatened to deprive him of his hereditary privileges), and driven by personal ambitions, which Albanian historians now interpret as manifestations of Albanian nationalism (cf. S. N. Naçi, *Pashallëku i Shkodrës ne vitet e para të shek. XIX (1796-1831)*, Tirana 1896), he rebelled against the Ottoman power. He is known to have established "culpable" relations, on the one hand with discontented Bosnian Muslims and the *pasha* of Egypt Muḥammad 'Alī [q.v.], and on the other hand with the Serbian prince Miloš Obrenović (Drag. M. Pavlović, *Pokret u Bosni i u Albaniji protiv reformama Mahmuda II*, Belgrade 1913, chs. viii and ix; M. Gavrilović, *Miloš Obrenović*, Belgrade 1908-12, iii, 91-6, 102-14, 124-6, 332-50, 361), and the prince-bishop of Montenegro, the distinguished poet Petar II Petrović Njegoš (these latter relations were however to be thwarted by the Russian consul in Dubrovnik, J. Gagić).

After initial successes (the temporary capture of Niš, of Skoplje and of Sofia), the rebel troops of Muştafā Paşa were defeated in April 1831, in the mountainous region of Babuna near Prilep, by Ottoman armies commanded by the grand vizier Muştafā Reşid Paşa [q.v.] in person. Surrounded at Işkōdra, Muştafā Paşa remained defiant for a few more months, but was eventually forced to surrender. He was taken to Istanbul, where he lived for a time in the vicinity of the Süleymāniyye mosque, before being allowed to rejoin the Ottoman administration, under the reign of 'Abd al-Medjīd I. He then served, from 1846 onwards, as governor (*wālī*) in various locations (Bolu, Kastamonu, Adana, Mar'ash, Konya, etc.) and even returned in 1853 to Rumelia as governor of Herzegovina.

He died in Medina on 7 Dhū 'l-Ḳa'da 1276/27 May 1860, having been a member of the brotherhood dervish order of the Mewlewīs (Mawlawiyya [q.v.]).

His property, which had been confiscated at the time of his defeat in 1831, was returned to his sons in 1865. One of the latter, a renowned poet and scholar, Ḥasan Ḥakkī, was *wālī* of Aleppo; another, Maḥmūd Paşa (1824-70) served in the Ottoman administration in Rumelia, in particular, at Novi Pazar and in Herzegovina.

It should be emphasised, in conclusion, that there exist at least three different approaches to the career and biography of Muştafā Paşa Bushatli: that of ancient and modern Turkish historians; that of the Yugoslav historians mentioned above (to which should be added the article MUŞTAFĀ PASHA BUSHATLI by F. Bajraktarević in *EI¹*), and, finally, that of modern and contemporary Albanian historians. Regarding these last, it is a case of an increasingly "habitual" tendency, to which one should merely draw attention.

Bibliography: Given in the article.

(A. POPOVIC)

MUŞTAFĀ PASHA, ḲAPLAN [see ḲAPLAN MUŞTAFĀ PASHA in Suppl.].

MUŞTAFĀ PASHA, ḲARA SHĀHĪN, Ottoman governor (*beylerbeyi*) of Yemen and Egypt in the mid-10th/16th century. A Bosnian recruited through the dewshirme [q.v.], Muştafā was trained in the inner palace (*enderūn* [q.v.]) service and thereafter held a number of minor posts. Although he is said to have gained fame during the Persian campaigns, the claim by the author of *Sidjill-i 'Othmāni* that he was *beylerbeyi* of Erzurum in 951/1544-5 and,

four years later, of Diyār Bakr, and that he subsequently was tutor (*lālā*) to Prince Bāyezīd (d. 969/1561), appears uncorroborated and may be owing to that author's having confused him with Lālā Muştafā Paşa (d. 988/1580 [see MUŞTAFĀ PASHA, LALA]).

Muştafā was named to succeed the late Muştafā Paşa al-Nashshār [q.v.] as *beylerbeyi* of Yemen in early 963/1556 while serving as *sandjak beyi* of Ghazza. Two of his sons, Rīdwan and Bahrām, later were governors of Yemen too, and the latter accompanied his father on this occasion. Muştafā administered Yemen for four-and-a-half years, yet the sources report little about him there beyond mentioning his popularity. He was observed to have valued the company of religious scholars, and this may account for his having aroused Zaydī susceptibilities when in 964/1557 he attempted to have the Shī'ī formula *ḥayya 'alā ḵhayr al-'amal* deleted from the *adhān* [q.v.]. The silence of the Arabic chroniclers suggests that Muştafā Paşa avoided all contact with al-Muṭahhar [q.v.], the Zaydī leader.

Ḳara Shāhīn Muştafā Paşa was recalled to Istanbul in Radjab 967/April 1560. Documents show that he was considered for governorships of Aleppo and Rūm; but with the death of Khādīm 'Alī Paşa the governor of Egypt, Muştafā was appointed his successor on 1 Rabi' I 968/20 November 1560. Although he held this office until Djumādā II 971/January-February 1564, the Egyptian chroniclers are silent on his activities except for the comment by one (al-Ḳhallāk) that he was cruel and tyrannical. He apparently died shortly after this tenure.

Bibliography: See that for MUŞTAFĀ PASHA AL-NASHSHĀR. (J. R. BLACKBURN)

MUŞTAFĀ PASHA, KÖPRÜLÜ [see KÖPRÜLÜ].

MUŞTAFĀ PASHA, LALA, famous Ottoman commander of the 10th/16th century, d. 988/1580. The date of his birth is not given.

He was a native of Soḳol, and began his service in the imperial palace. He rose in rank under the grand vizier Aḥmed (960-2/1553-5), but was not in favour with the latter's successor Rüstem Paşa, who made him in 963/1556 *lālā* to prince Selīm with the object of ruining him. The outcome of this nomination was the contrary of what was expected; Muştafā became the chief originator of the intrigues by which Selīm came into conflict with his brother Bāyezīd and which ended with Bāyezīd's execution in Persia [see SELİM II]. After these events, Rüstem Paşa managed to relegate the intriguer in administrative functions to different parts of the empire; for eight years he was *wālī* in Damascus. Nor was his compatriot from Bosnia, the grand vizier Şokollu Mehmed Paşa, favourably disposed to Muştafā, but in the beginning of 1569 Sultan Selīm II called back his former *lālā* as *kubbe veziri* in the capital. Very soon afterwards, Şokollu appointed him *ser-asker* in the Yemen; Muştafā went to Cairo to take charge of his command, but here he became involved in serious disputes with the *wālī* Sinān Paşa over the equipment of his army. The end was that Sinān was appointed in Muştafā's stead and the latter had to return to Istanbul. Sultan Selīm's protection saved him from death, and in the beginning of the following year he was appointed again *ser-asker* of the army destined for the conquest of the island of Cyprus. Lala Muştafā Paşa led this memorable campaign with complete success; Nicosia was taken in Şafar 978/July 1570, while Famagusta surrendered in Rabi' I 979/August 1571. With the surrender of this town is connected the brutal and cruel execution of the Venetian commander

Doçent Dr. ŞERAFETTİN TURAN

“el-Harîsu mahrûmun” (Harîs olan mahrûmdur). Müverrih Âli'nin, yıllarca hizmetinde bulunduğu Lala Mustafa Paşa'nın, en büyük emeli olan sadâret makamını ele geçiremeyişinin sebebini izah zımında öne sürdüğü bu mesel¹, aynı zamanda, Lala'nın karakterini belirten veciz bir ifâde mâhiyetini taşımaktadır.

Gerçekten, bir taraftan, şehzâde Selim ile Bayezid arasındaki saltanat mücadelesine karışarak menfûr bir rol oynamış, Vezâret tevcihîyle *Yemen Serdârlığı*'na tâyin edilmişken, verilen vazifeyi yerine getirmediği için vezâreti ref ve serdârlıktan azledilmiş, hattâ irtikâp ve taaddide bulunduğundan dolayı hakkında tahkikata girişilmiş, fakat diğer taraftan da, *Kıbrıs*'ı anavatana bağliyerek *Kıbrıs Fâtihî* unvanını almış ve Safevilere karşı *Çıldır* zaferini kazanıp *Tiflis* ve *Şirvân*'ı zaptetmiş olan Lala Mustafa, bütün bu birbirine zıd faaliyetlerinde, daima sadâret mührüne kavuşmak hırsı içinde çırpınıp durmuş, lâkin bundan mahrum kalmıştır. “Hüs-n-i tedbir ve enva'-i hîle-i pür-te'sirde engüşt-nümâ olan”² Lala Mustafa, muhakkak ki XVI. yüzyıl Osmanlı tarihinin en dikkate değer simâlarından biridir ve adı, bu yüzyılın ikinci yarısındaki belli başlı olaylara sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır.

I. LALALIĞI VE ŞEHZÂDELER MÜCADELESİNDEKİ R O L Ü

Devşirmeden yetişen bütün devlet ricâli gibi, Mustafa'nın da hayatının ilk devresi hakkında pek az şey bilinmekte olup, o, ancak 1556 da Şehzâde Selim'e lala tayin edildikten sonra önemli bir şahsiyet olarak tanınmağa başlamıştır. Her nedense Âli bile, efendisinin

¹ *Künhü'l-Ahbâr*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Ktp. 1. Saib Sencer kitapları, No. 1/1783, Vr. 198 b. Krş. Peçevi, I, 442.

² Âli, *Nâdiru'l-Mehârib*, Topkapı Sarayı Ktp. Revân, No. 1290, Vr. 10 b.

197 TEMMUZ 1993

Dergi / Kütüphane
Kütüphane Merve

D.137

T.T.K. Belleken, c. XXII / sayı: 88

Ekim - 1958, s. 551 - 593.

SADÂRET MAKAMININ ILGASI

28 Nisan = 1580 = 13 Rebi'ül-evvel 988 Perşembe gününden 7 Ağustos 1580 = 25 Cumâda-l-âhire 988 Pazar gününe kadar. — İlga müddeti: 3 ay, 9 gün.

Vekil-i-Saltanat Lala-Mustafa Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1580=988 senesi 28 Nisan = 13 Rebi'ül-evvel Perşembe günü; ölümü: 1580=988 senesi 7 Ağustos = 25 Cumâda-l-âhire Pazar günü; «Vekil-i-Saltanat» ünvanıyla Sadâret-Kaymakamlığı müddeti: 3 ay, 9 gün.

(Osmanlı devletinin teşkilât tarihinde çok mühim bir hâdise olan bu ilga meselesinin sebebi, Sadâret makamına göz diken iki devşirme vezir arasındaki rekabette gösterilir: Bunların biri ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa, biri de üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'dır; birincisi Boşnak, ikincisi Arnavuttur; bu iki vezir arasında Kanunî devrindenberi gittikçe alevlenen bir husmet ve rekabet vardır. Bu şiddetli rekabet ilkönce Yemen ve ondan sonra da Şark serdarlığı meselelerinden dolayı büsbütün kızışmış, o parlak mevkiler sırayla birinden ötekine geçmiş ve nihayet son defa olarak Koca-Sinan Paşa bir takım entrikalarla Şark serdarlığında Lala-Mustafa Paşa'yı istihlâfa muvaffak olmuştur, Lala Paşa Kafkas cephesinden İstanbul'a dönünce asıl vazifesi olan ikinci vezirlik makamına geçmiştir. O sırada üçüncü vezir olan rakibi de serdâr olarak Kafkas cephesindedir. Yukarıki maddede gördüğümüz Vezir-i-a'zam Arnavut Ahmet Paşa'nın işte bu vaziyete tesadüf eden ölümü üzerine Lala-Mustafa Paşa ikinci vezirlikten alelusul Vezir-i-a'zam olacağını zannemişse de, serdarlıkla Kafkas cephesinde bulunan üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'nın İstanbul'daki taraftarları derhal faaliyete geçip Lala Paşa Sadr-i-a'zam olursa rekabet hissine kapılarak cephede bulunan Koca-Sinan Paşa'nın fütuhâtına engel olabileceğinden bahsetmek ve bir rivayete göre de Osmanlı pâdişahları içinde ilk defa olarak rüşvete alıştırılmış olan Üçüncü Murad'a para yedirmek suretiyle Lala'nın bu ümidini boşa çıkarmışlardır! İşte bundan dolayı pâdişahın Mühr-i-Hümâyûn'unu hiç kimseye vermeyip Sadâret makamını ilga etmiş olduğundan bahsedilir! Bununla beraber, ilga meselesinin vazifeden ziyâde ünvana münhasır olduğu anlaşılmaktadır: Çünkü Vezir-i-a'zam Semiz-Ahmed Paşa ölür ölmez Vezir-i-sânî Lala-Mustafa Paşa sadâret işlerini «Vekil-i-Saltanat» ünvanıyla ve Sadâret-Kaymakamı sıfat ve salâhiyetiyle idareye me'mur edilmiştir. Hattâ bundan dolayı halk arasında itirazlar olmuş ve bir rivayete göre Üçüncü Murad'a bir çok arzıhaller verilerek Mühürsüz muâmelâtın hükmü olmayacağından bahsedilmiştir! Bilhassa salâhiyet ve teşrifat meselelerinden dolayı devlet muâmelelerinde bir takım aksaklıklar gördüğü için, Lala Paşa'nın bile pâdişaha bir arzıhal takdim edip vazifesinin ifâsında tesadüf ettiği güçlüklerden dolayı sızlanmış olduğu rivayet edilir. Fakat bütün bunlara rağmen Üçüncü Murad ilga kararında ısrâr etmiş ve hattâ:

— Lâzım değil Mühür virilmek; şimdengirü kimseye Mühür virilmez; cümlet-ülmülk «Vekil-i-Saltanat» umdur: Her kim itâat ve inkiyâd itmezse kaptu önünde salb idesün!

şeklinde bir Hatt-ı-Hümâyûn bile çıkmıştır! Tabii bütün bu tuhafıkların sebebi, pâdişahın Lala-Mustafa Paşa'yı Koca-Sinan Paşa'ya rağmen Sadr-i-a'zam yapmak istememesidir; onun için Üçüncü Murad sadâretin ilgasına her halde muvakkat bir teâbir olarak karar vermiş ve böyle bir vaziyetin idâmesine imkân olamayacağı için nihayet «Mühr-i-Hümâyûn»unu Kapucular-kethudâsı Yemişçi-Hasan Ağaya tevdi ederek Şark serdârı üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'ya göndermiştir. «Vekil-i-Saltanat» Lala-Mustafa Paşa'nın bu vaziyetten müteessir olması üzerine:

— Hakikat Vezir-i-a'zam sensün! Ancak sefere râğbet için Mühr-i-Şerif Sinan Paşa'ya gönderilmişdir!

şeklinde bir teselli «Hatt-ı-Hümâyûn»u bile gönderildiği rivayet edilir!

Bu Hatt'a göre Sadâret makamı âdetâ ikiye bölünmüş, salâhiyeti Vekil-i-Saltanat'a ve mühürle ünvanı da Şark serdârına tevcih edilmiş gibidir! Bununla beraber, Kanunî devrindenberi Sadâret uğurunda çevirmediği entrika kalmıyan ve hattâ sırf bu maksatla şehzâdeleri saltanat mücadelesine düşürüp Anadolu'nun kan içinde kalmasına sebep olan Lala'nın nihayet «Fâsık-ı-mahrûm» vaziyetinde kalması artık öyle kuru iltifatlar ve mühürsüz salâhiyetlerle avunamayacak bir hâle gelmesine sebep olmuş ve işte bu ruhi buhran içinde bir rivayete göre «bir âh-ı cangâh» çekerek füc'eten ölmüş ve diger bir rivayete göre de zehir içerek intihâr etmiştir: Bu vaziyete göre Sadâret makamının ilgası, Vezir-i-a'zam Semiz-Ahmed Paşa'nın vefâtından Vekil-i-Saltanat Lala-Mustafa Paşa'nın ölüm gününe kadar 3 ay, 9 gün sürmüş demektir. Bu ilga meselesi için 1580 = 988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına ve Lala Paşa'nın şahsiyeti için gene o senenin «7 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Lala'nın ölümü üzerine ikinci vezir Siyavuş Paşa yeni Vezir-i-a'zamın Şark cephesinden avdetine kadar Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiştir. — Vekil-i-Saltanat Lala-Mustafa Paşa Vezir-i-a'zam olmadığı için bu cedveldeki sıra numarasına idhâl edilmemiştir).

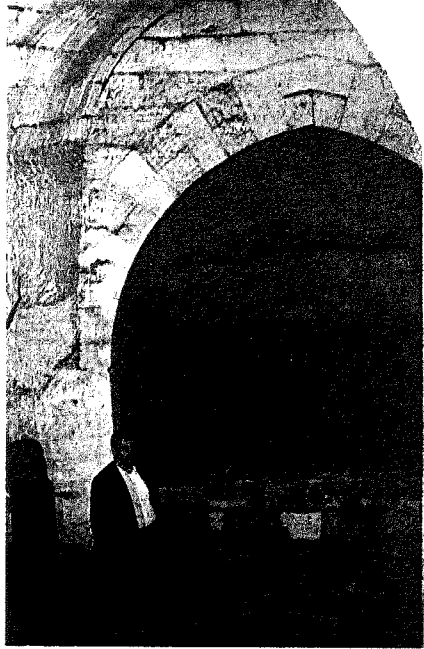
SADÂRET MAKAMININ TEKRAR İHDÂSİ

44) Koca-Sinan Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1580 = 988 senesi 25 Ağustos = 14 Receb Perşembe günü; azli: 1582 = 990 senesi 6 Kânunuevvel = 10 Zülka'de Pazartesi günü; sadâret müddeti: 2 sene, 3 ay, 2 gün; «İlk sadâreti».

(Bir vakıf kaydine göre Sinan Paşa «Ali Bey» isminde bir Arnavudun oğludur: Her halde bu Ali Bey'in devşirme mühtedilerden olması lâzımgelir. Topkapu sarayı arşivinde bulunan bir istid'adan anlaşıldığına göre Koca-Sinan Paşa'nın karısı Yavuz Sultan Selim'in kızının kızıdır ve bu izdivaçtan «Emine-Hatun» isminde bir kızı olmuştur. — Milâdi takvimin Papalık makamınca on gün ilâvesiyle islâhı Koca-Sinan Paşa'nın işte bu ilk sadâretine müsâdif olduğu için, buradaki tâyin ve azil tarihlerine göre sadâret müddeti hesap edilirken 2 sene, 3 ay, 12 gün gibi görünen yekûndan 10 gün tarhedilmiştir: Bu mesele için birinci cildin başındaki mukaddimeyle 1582 = 990 vukuâtının «6 Kânunuevvel» fıkrasındaki hâşiyeye bakınız. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz sadâret makamının ilgası meselesinden dolayı burada tâyin tarihi olarak Mühr-i-Hümâyûn'un serdarlıkla Gürcistan'da bulunan Sinan Paşa'ya tevdi edildiği gün esas itihâz edilmiştir. — İhtirasâtından başka mukaddesâtı olmyan bu lekeli Sadr-i-a'zamın kirli şahsiyeti için 1596 = 1004 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız. — «Serdâr-ı-bi-âr» denilen Koca-Sinan'ın bu ilk sadâretinden azline sebep, İran'ın istenilen şartlarla sulhe tâlib olduğunu pâdişaha arzettiği halde, İstanbul'a gelen «İbrahim-Han» ismindeki Safavi elçisinin kendisini tekzib ederek Paşa'nın sulh talebi üzerine Osmanlı şerâitini anlamak üzere gelmiş olduğundan bahsetmesidir: Bu suretle Sinan Paşa hiç bir iş göremeden bulunduğu Şark cephesinden İstanbul'a avdet edebilmek için hem şâhı, hem pâdişâhı aldatmış demektir! Azlından sonra Üsküdar'daki konağında «Âh-ı derd-nâk-i hasret çekerek» vakit geçirmek istemişse de Üçüncü Murad:

— İstanbul zahiresine virmesün! Malkara otlu sulu yerdür, anda karar eylesün! diye haber göndererek Malkara'ya sürmüştür! — Beş defa sadârette bulunan Sinan Paşa'nın bundan sonraki sadâretleri için aşağıda 49, 52, 54 ve 56 numaralara bakınız).

Resim 9: Esenbek Câmii Kastelli'nin mescit kısmı.

Resim 10: Sacur'dan Halep'e su götüren Kuveyk kanalının Oğuzeli'nin güneyindeki durumu.

ISAM 93027

LALA MUSTAFA PAŞA'NIN GAZİANTEP'TEKİ VAKIFLARI

Prof. Dr. Mikâil BAYRAM*

Bildirimde bir el-yazması eser tanıtılarak Osmanlı tarihinde Şirvan, Gürcistan ve Kıbrıs'ın fâtihi olarak tanınan Lala Mustafa Paşa'nın, Gaziantep'teki (Ayıntap) vakıflarından ve bu vakıfların niteliklerinden bahsedilecektir. Çünkü bu tanıtacağım eserin bir bölümünü Lala Mustafa Paşa'nın Gaziantep'teki vakıfları teşkil etmektedir.

Bu eser Gaziantep târihi ve Gaziantep şehir târihi alanında çalışacaklar için birinci elden iyi bir kaynak durumundadır. Çünkü eserde Mustafa Paşa'nın Gaziantep'teki vakıfları tek tek târif edilir ve hudutları anlatılırken XVI. yüzyılda Gaziantep'in şehir dokusu ile ilgili detay bilgiler verilmektedir. Benim burada bu detay bilgilerin içine girmem ve yorumu tâbi tutmam mümkün değildir. Çünkü Gaziantep şehrinin yeterince bilmediğim için tanıtacağım eserde adı geçen yapıların yeri ve bugünkü durumu hakkında bir şey söyleyebilecek durumda değilim. Bir şeyi daha itiraf etmek durumundayım: "Tanıtacağım eserde Gaziantep ile ilgili bilgileri verirken bazı mahalli yer adları geçmektedir. Bu yer adlarını yanlış okuyabilirim. Bunun için şimdiden özür diliyorum."

Lala Mustafa Paşa, Osmanlı tarihinde daha çok Kıbrıs fatihi olarak ün yapmıştır. Dönemin yazarları ve tarihçiler onun askeri başarılarını vâsita kılarak çok servet biriktirdiğini ve servet biriktirme hırsı bulunduğunu ifade ederler.¹ Fakat o ölümden önce bütün servetini, mülklerini vakfettiğine ve toplumun hizmetine sunduğuna göre bu tenkit geçerli olamaz. Zira burada tanıtacağım eserin incelenmesinden anlaşılıyor ki, Lala Mustafa Paşa, ölmeden önce (7 Ağustos 1580) kurduğu vakıf müesseselerinin vakıf-nâmelerini bir kitap haline getirmiştir. Çok hayrat yapan bir devlet adamı olarak karşımıza çıkmaktadır.

a- Eserin Dış Tavsifi

Konya Yusufağa Kütüphanesi: nr. 7710.

Ortası şemseli, kenarı zencirekli, kopmuş şirazeli, sırtı kırmızı siyah meşin bir cild içinde 49 yapraktan müteşekkildir. Eser (208x147) mm. Dış ve 154x80 mm. iç eb'adında olup, her sahifede kırmızı cetvel içinde 11 satır düzgün nesih yazı bulunuyor. Söz başları kırmızı mürekkeple derkenara yazılmış, kâğıt beyaz, sert ve filigranlıdır. Eserin aşağıdaki son cümlesinden de anlaşılacağı üzere 1-10 Şevval 985 (12-22 Aralık 1577) tarihinde kaleme alınmıştır.

Baş 1b: الحمد للذي وقف دون مواقف جبروته الافهام والعقول
وعلى ماجرى وقع التحرير في اوائل شهر سوال المكرم
من شهر سنة خمس وثمانين وتسعمائة

* Selçuklu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Bekir KÜTÜKOĞLU, "Lala Mustafa Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1971, VIII, 732-736.

sayfa 15-22

LALA MUSTAFA PAŞA'NIN ARTVIN'DEKİ 1563 TARİHLİ VAKFIYESİ

Sadi Bayram*

21.08.2004 tarihinde kaybettiğimiz Türk kültür tarihinin duayenlerinden, 2200'e yakın yazısı yayımlanan Dr. Mehmet Önder'in aziz hatırasına...

Sultan II. Selim'in Lalası, Kıbrıs Fatihi, Doğu'nun Serdarı ve Tiflis ve Gürcistan Fatihi adları ile anılan Vezir Deli Hüsrev Paşa'nın kardeşi Mustafa Paşa; Saraybosna'nın Sokoloviç köyünde doğmuş, 19.10.1563 tarihinde bir vakfiye hazırlamış ve uygulamaya koymuştur. Lala Mustafa Paşa, II. Selim'in lalalığını yapmış, Pojega Sancak Beyliği, Tamışvar Beylerbeyliği, Erzurum Beylerbeyliği, Halep Beylerbeyliği, Kıbrıs Fatihi, İran Seferi Serdarlığı yapmış, bu arada Tiflis, Şirvan ve Gürcistan'ı Osmanlı topraklarına katmış, Kansu Gavri'nin oğlu Mehmed Bey'in kızı Fatma Hatun ile evlenmiş, eşinin vefatı üzerine Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzâze Mehmet'in kızı Hümâ Sultan ile 25.08.1575'de evlenmiştir. 07.08.1580 tarihinde İstanbul'da vefat etmiş, ölümünden 17 gün önce Eyüp Vakfı Mütevelliisi ile anlaşarak mezar yeri satın almış ve Eyüp Sultan Türbesi'nin hemen sağına gömülmüştür.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziri, Erzurum Valisi, Beylerbeyi, Veli-aht II. Selim'in Lalası Abdurrahman (Abdülmennan) oğlu Lala Mustafa Paşa'nın vakfiyesi 608/1 Numaralı Defterin 184 sayfa, 213/2 sırasına kayıtlı olup Arapça'dır. Tercüme Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi olan, Bulgaristan'daki Nüvvap'tan mezun olup, Kahire'de El-Ezher'den mezun olan Osman Keskioglu Vakıf Kayıtlar Arşivi mütercimiyken 07.06.1952 tarihinde yapılmıştır. Biz bu tercümeyi dikkate alarak Rebiulevvel ayı başları 971 H./ 19.10.1563 M. Dönemin-

* Sadi Bayram, Vakıflar eski Genel Müdürü, emekli.

deki bazı konulara ulaşmaya çalıştık. Öncelikle şunu belirtmekte büyük fayda var: İncelediğimiz binlerce vakfiyelerde bunu göremiyoruz. Bunun da sebebi zannederseniz onun Veli-aht'ın lalası olması.

970 H. Ramazan ortalarında, yani 08.05.1563 tarihinde Padişah olan Kanuni Sultan Süleyman bir ferman yayınlayarak, Vezir-i Azam Mustafa Paşa'nın Erzurum'da bir cami ve mektep yaptırdığından bahisle caminin vakfı olmadığını, o civarda bulunan yabancılarda, sipahilerden, ocak erlerinden, Gürcü Beylerinden, Aznavurlardan, rızaları ile mülk satın alınmasını ve ileride herhangi bir niza teşkiline, niza çıkmasına sebep olunmamasına özen gösterilmesini istemiştir.

Vakıf mülkünün hepsi Zaim Sivaslı Ali oğlu İbrahim Beyden şer'i satışla satın alınmıştır. O da onları toptan bu mübayaadan sonra Müslüman olduğu için şimdi Mehmet Bey adını taşıyan Gürcistan Emirlerinden Asferidun Bey oğlu Yospit Beyden satın almıştır. Bu şer'i ve sahih satışa ait olan hüccet Şavşat ve Ardahan Kadısı mevlana Recep bini Ramazan imzasını taşımaktadır. Keza bu vesikanın tevkiini yapan Erzurum Hakiminin imzası ile de imzalanmıştır.

Yine Şavşat sancağında İmreho nahiyesinde bulunan Oba adlı köyün tamamı, adı geçen köyde bulunan ve hudutları verilen bir adet bağı bu zikrolunanların cümlesi bütün hudut ve hukuk ile, tevabi ve levahik ile, merasim ve merafik ile, mensup ve muzafat ile, sulama hakları ile, ırmaklar ile, meyve veren ve vermeyen ağaçlar ile, bağları ve bahçeler ile, değirmenleri ve tarlaları ile mer'aları ve çayırılar ile, çayları ve ırmaklar ile, şer'i hukuk ve adi rüsum ile, sulanan ve sulanmayan arazisi ile, ovaları ve dağlar ile, çölleri ve tepeler ile, çukurları ve yüksek yerler ile, söylensin söylenmesin, zikrolunsun olunmasın bilumum dahil ve hariç hakk ile, bütün vücuh ve esbab ile vakıf olup bunların cümlesi, Marmaran Sancağında Emir merhum Kaya Beyoğlu Fahrül ümera Piri Bey'den satın alınmıştır.

O da bundan önce onları mezbur Şavşat Sancağı Emiri kıdvetül ümerail fiham Asferidun Bey oğlu Mahmut Beyden şeri satış yolu ile satın almış olup milkiyet Hucceti Şavşat Kadısı Nasuh oğlu Mevlana Mustafa imzası ile ve keza bu vesikanın üstüne tevkiini koyan Erzurum Hakiminin imzası ile imzalanmıştır. Bu satışa kardeşi Şavşat Sancağı Emiri Mehmet Bey de razı olmuş, kardeşi Mahmut Beyin satışını o da rıza göstererek kabul etmiştir. Buna dair olan hüccet Ardahan ve Şavşat Kadısı mevlana Veli bini Mustafa ve Pertekrek Kadısı mevlana Emir Hüseyin bini Emir Süleyman tarafından imzalanmıştır.

MADDE 2005 EKİM 2005

hânedânına karşı İran'da hâlâ hürmet ve sadâkatin mevcut olduğunu hissedip, ihtiyatla hareket ve Tahmasb'ın henüz 3 aylık (?) şahzâdesi 'Abbâs'ın şah ilâmını tavsiye ederek kendisi şah vekili sıfatı ile bilfiil iktidâra gelir (31 ağustos 1732)²⁹. Tahmasb, kalan ömrünü, İmâm Musa'l-Rizâ türbesinde, niyâz ve ibâdetle geçirmek üzere, 14 rebi'ülevvelde (3 eylül), haremi ve hizmetçileri ile, Yezd yolunda Meşhed'e yeni Şâh III. Abbâs da Kazvin'e gönderilir.

Nâdir'in, 8 mart 1736 tarihinde şah ilâmı üzerine 'Abbâs Mirzâ, Horasan'a babasının yanına gönderilmiştir. Nâdir Şâh'ın, Hind seferi sırasında, Horasan'da ölüm haberinin şuyûu sebebiyle Sebzvâr'daki Tahmasb taraftarlarının isyan ederek kendisinin müşkil vaziyete düşeceği endişesine kapılan Nâdir'in oğlu ve vekili Rıza-Kulu Mirzâ, bir ihtiyat tedbiri olarak Tahmasb ile iki oğlunu ('Abbâs ve İsmâil), Esterâbâd yukarı baş-kaçarları reisi Muhammed Huseyn Han mârifetiyle katl ettirmiştir (muhtemelen 1740 şubatı sonları). Maktûllerin naaşları Sebzvâr'dan merâsimle Meşhed'e nakl ve defn olunmuştur³⁰.

Yukarıda, devri vekayi'i için verilen izahlar arasında, Tahmasb'ın şahsiyetine dâir hayli geniş tafsilât mevcut olup, bunlara, husûsiyle işrete düşkünlüğü hakkında Avramof (yk. bk.)'un verdiği bilgiler de ilâve edilmelidir: içkinin, şâhın ruh hâleti üzerindeki te'sirine temas eden Rus müşâhid, Tahmasb'ın bir anda teessürden neş'eye, bir kaç sâniye içinde tekrar teessüre kapıldığını anlatır. Aynı zâtın naklettiği başka bir müşâhidin kanâatine göre, tabiaten akılsız olmamakla berâber irâde zaafına müptelâ olan II. Tahmasb, haremde yetiştigi için kolaylıkla işret ve sefâhate düşmüş, istikamet ve ahlâk sâhibi idârecilere karşı kötümser olmuştur³¹.

Bibliyografya : Laurence Lockhart'ın *The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia* (Cambridge 1958, s. 497 v. dd.)'sında II. Tahmasb ve devri vekayi'i ile alakalı kaynaklar tavsif edilmiş ve tetkikler gösterilmiştir.

29 Tahmasb'ın hal'i ve III. 'Abbâs'ın cülûsu tarihlerinin münâkaşası için bk. L. Lockhart, *Nadir Shah, A Critical Study Based Mainly upon Contemporary Sources*, London 1938, s. 62; Nâdir'in Tahmasb'ı bertaraf etmek için giriştiği tertipleri, İsfahan'ı muhâsara edip, şâhın firârını önlemesi, ziyâfet bahânesi ile Tahmasb'ı çadırına dâvet edip haps ve hal' kararı aldırması hakkında değişik ve pek mufassal bir rivâyet için bk. *İcmâl-i ahvâl-i Nadir Şah*, 18a-21a.

30 Lockhart, *Nadir Shah*, s. 104, 177 v.d.

31 bk. Lockhart, *The Fall...*, s. 313-315.

15 EKİM 1997

MUSTAFA PAŞA

(-LALA, KARA-)

(? - 1580)

Mustafa Paşa, Kıbrıs ile Gürcistan ve Şirvan fâtihi, XVI. asır Osmanlı veziri olup, aslen Bosna'nın Sokol (Sokolovici) köyündendir. Yavuz Sultan Selim zamanında, büyük kardeşi vezir Deli Hüseyin Paşa'nın delâleti ile, saraya intisap etmiş, 6 sene kadar Kanûnî Süleyman'ın berber-başlığında bulunduktan sonra, sipâhî oğlanları bölüğüne çıkmış, müteâkıben çeşnigir ve şehzâde Bayezid ve sadrazam Kara Ahmed Paşa'nın himâyesi ile, küçük mirâhûr olmuştur. Kara Ahmed Paşa'nın katlinden sonra, halefi Rüstem Paşa'nın husûmetine mârûz kalarak, çeşnigir-başlığa tenzil edilmiş ve sonra Safed sancak-beyliği ile merkezden uzaklaştırılmıştır. Rüstem Paşa şehzâde Bayezid'in adamı olan Mustafa Bey'i mahvetmesi için şehzâde Selim'e lala tâyin ettirmiş idi. Hâlbuki Lala Mustafa Bey, kendisini yakından tanıyan müverrih Âli'nin rivâyetine göre, şehzâde Selim'e eğer tahta çıkmak istiyorsa, babasının sağlığında Bayezid'in bertaraf edilmesi gerektiği fikrini telkin edip, Selim'in muvâfakati ile, Bayezid'e mektuplar göndererek, onun Selim'e karşı hasmâne bir tavır takınmasına âmil oldu. Bayezid'in Selim'e yolladığı tehdid-nâmeler aynen İstanbul'a bildirildikten başka, pâdişahın Bayezid'e gönderdiği nasihat-nâmeleri de Lala Mustafa Bey'in adamları tarafından elde edilip, yaktırdı. Böylece Kanûnî Süleyman'ın nazarında Bayezid kabahatli, Selim siyânete muhtac gibi gösterildi. Lala Mustafa Bey, şehzâde Selim'e yazdırdığı mektuplar sâyesinde, Bayezid taraftarlığı ile ithâm ettiği Rüstem Paşa'nın pâdişah üzerinde yapacağı te'siri izâleye muvaffak oldu¹. İki şehzâdenin vilâyet değiştirmesi² aralarındaki münâfereti arttırmış ve bu hâl Konya

1 Âli, *Nâdirü'l-mahârib*, Topkapı sarayı, Revân köşkü Ktb., nr. 1290, 10b v.d.; ayn. mll., *Kühü'l-ahbâr*, Nuruosmâniye Ktb., nr. 3409, 99a v.d.

2 Selim'in Karaman'a nakli dolayısı ile lalasına 50.000 akçe terakkî verdiği dâir bk. *İtâat-nâme*, Hüseyin Paşa Ktb., nr. 341, 10b.

GAZİANTEP LALA MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ

Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÖZKARCI

Lala Mustafa Paşa; Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566), II. Selim (1566-1574) ve III. Murad (1574-1594) dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin üst kademelerinde önemli görevlerde bulunmuş devlet adamıdır.

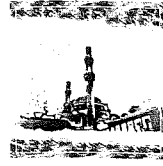
Mustafa Paşa, Yavuz Sultan Selim zamanında, Bosna'nın Vişegrad kazasının Rudo nahiyesine bağlı Sokoloviç (Şahinoğulları) köyünden devşirme yoluyla İstanbul'a getirilip, saray hizmetine alınmış ve burada çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Lala Mustafa Paşa, 1556'da II. Selim'e "Lala" tayin edildikten sonra, daha çok bu isimle tanınmıştır¹. Ancak, fiziki yönden çok esmer olması dolayısıyla "Kara" lakabıyla da anılmıştır. Ona, yaptığı fetihler ve kazandığı zaferlerden dolayı çeşitli ünvanlar verilmiştir².

Lala Mustafa Paşa, 1560'da Van'a Beylerbeyi olarak tayin edilmiş ve buradaki görevi uzun sürmemiş, 1561 yılının sonlarında görevinden alınmıştır. Bir müddet açıkta kaldıktan sonra, 1562 tarihinde Erzurum Beylerbeyliği'ne atanmış ve bu görevi 13 (onüç) ay kadar sürmüştür. Mustafa Paşa, 1563 yılının Eylül ayında Erzurum'dan Halep'e, 1 (bir) ay sonra da Şam Beylerbeyliği'ne getirilmiştir. Buradaki görevini sürdürürken Yemen serdarlığına tayini gerçekleşmiş ve 13 Mayıs 1568'de Şam'dan ayrılarak Mısır'a gitmiştir. Ancak bu göreve de bazı bahaneler ileri sürerek gitmemesi üzerine ikinci kez görevden azledilmiştir. Daha sonra bağışlanarak altıncı vezir olarak saraya girmiştir. Lala Mustafa Paşa, 1571'de Kıbrıs'ı fethederek "Kıbrıs Fatih'i" ünvanını almıştır. 1577 yılı Mayıs ayında da İran seferi serdarlığına tayin edilerek Tiflis ve Şirvan şehirleri ile bütün Gürcistan'ı Osmanlı topraklarına dahil ederek, ünvanları arasına "Şirvan Fatih'i"ni de katmıştır³. Lala Mustafa Paşa, 70 yaşını aşkın bir vaziyette, 1580'de İstanbul'da vefat etmiştir⁴.

Lala Mustafa Paşa, görevli bulunduğu yerlerde birçok mimari eser yaptırmıştır⁵. Kaynaklardan öğrendiğimize göre Gaziantep'de de; bedesten, han, hamam ve susamhâneneden oluşan bir külliye inşa ettirmiştir (Çizim 1)⁶. Ayrıca Mustafa Paşa'nın

1. Turan, Ş., "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", *Bellekten*, C. 22, S. 88, Ankara, 1958, s. 551.
2. Bkz. Turan, Ş., *a.g.m.*, s. 551-593; Kütükoğlu, B., "Mustafa Paşa" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1979, s. 732-736.
3. Bkz. Turan, Ş., *a.g.m.*, s. 556-557, 577, 586-587; Aydın, D., *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilâtı, -Kuruluşu ve Genişleme Devri (1535-1566)-*, Atatürk Üniv. Edebiyat Fak., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1972, s. 556; Kızıoğlu, M.F., *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, Ankara, 1976, s. 274 vd; Kütükoğlu, B., *a.g.e.*, s. 733-735; Gündoğdu, H., *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*, Ankara, 1992, s. 8.
4. Turan, Ş., *a.g.m.*, s. 592.
5. Lala Mustafa Paşa'nın mimari eserleri konusunda bkz. Turan, Ş., *a.g.m.*, s. 593.; Kütükoğlu, B., *a.g.e.*, s. 736; Gündoğdu, H., *a.g.e.*, s. 10-11.
6. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Tescil Arşivi'ndeki, Vakıf Eski Eser Fişi'nde, Lala Mustafa Paşa'nın 1571'de Kıbrıs'ın fethinden sonra Antep'de valilik yaptığını ve bu sırada, külliye'nin elemanlarından olan han, hamam ve bedesteni yaptırdığını, ayrıca Millet Hanı ile bedestene yakın Saraçhane'yi inşa ettirdiği belirtilmektedir bkz. *Vakıflar Genel Müdürlüğü, Tescil Arşivi, Dosya Nu.: 27.01.01/26*. Aynı şekilde bir yayında da, Lala Mustafa Paşa'nın 1571-1572 yıllarında Antep'de vaki olarak bulunurken Millet Hanı'nı yaptırdığı kaydedilmiştir bkz. *Gaziantep Kültür ve Turizm Rehberi*, Gaziantep Valiliği Yay., Gaziantep, 1985, s. 17.

Halbuki daha önce de açıkladığımız gibi Lala Mustafa Paşa, 1563-1568 yılları arasında Halep ve Şam'da Beylerbeyi olarak bulunmuş, Antep'de valilik yapmamıştır. Ayrıca Millet Hanı, Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılmayıp, üzerindeki inşa kitabesine göre 1285 H./1868 M. yılında inşa edilmiştir. Günümüze ulaşmayan Saraçhane'nin ise Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı konusunda elimizde kesin belge yoktur bkz. Özkarcı, M., *Gaziantep İl Merkezinde Bulunan Hanlar, Ata-*

LALA MUSTAFA PAŞA VE VAKFIYELERİ

Ahmet Semih TORUN

1965 yılında Tokat / Niksar'da doğdu. Niksar İmam-Hatip Lisesi'ni 1982 yılında bitirdi. Bir yıl Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalıştıktan sonra tahsiline devam edebilmek için istifa etti. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1987 yılında mezun olup aynı yıl Basbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda göreve başladı. Halen bu müessesede çalışmakta olan yazar, Osmanlı Kültürü ve tarihi üzerine özel çalışmalarını sürdürmektedir.

Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murat dönemlerini görmüş olan Lala Mustafa Paşa, XVI. asra mührünü vurmuş devlet büyüklerindedir. Mustafa Paşa'nın hayatını incelediğimizde; devlet idaresinin boşluk kabul etmediğini, devleti yönetenler arasındaki çekememezliğin kötü sonuçlar doğurduğunu buna rağmen yapılan vakıf eserlerinin hayırla yâd edilmeye sebep olduğunu görmekteyiz.

Bu çalışmada, Lala Mustafa Paşa'nın Bosna'da başlayıp Eyüpsultan'da son bulan yetmiş senelik hayatını teferruata girmeden inceleyecek ve vakıflarının çokluğuyla meşhur olan bu zatın vakfiyeleri üzerinde yoğunlaşacağız.

Kıbrıs, Şirvan ve Gürcistan fatihi unvanlarıyla anılan Lala Mustafa Paşa'nın hayatı hızlı çıkış ve inişlerle doludur. Mücadele etmekten çekinmeyen, aleyhine olan şartları lehine çevirmeye başaran Mustafa Paşa'nın çileli hayatı, Rüstem Paşa ile yolları kesiştiğinde başlar ve devam eder.

HAYATI

Doğumu, İlk Görevleri ve Aile Hayatı

Mustafa Paşa'nın hayatının ilk yılları hakkında pek bilgi yoktur. **Bosna'da** Vişegrad Kazası'nın Rudo Nahiyesi'ne bağlı Sokol (Sokolović) köyünde tahminen 1510 tarihinde doğmuştur.¹ Saraya alınışı, bazı kaynaklarda **Yavuz Sultan Selim** zamanı gösterildiği halde,² bazılarında ise **Kanuni Sultan Süleyman** zamanı olarak gösterilmiştir.³ Ağabeyi Deli Hüseyin Paşa vasıtasıyla saraya alınan ve altı sene **Kanuni'ye** berberbaşlık (sertraş-ı has) yaptıktan sonra sipahi oğlanları zümresine giren Mustafa, daha sonra çaşnigir⁴ olmuş,

Sadrîâzam Kara Ahmed Paşa ile Şehzâde Bayezid'in desteği sayesinde küçük mirahurluğa⁵ yükselmiştir. Esmer olduğundan dolayı "**kara**"⁶ lakabıyla da anılan Mustafa, bu sırada Mısır Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin torunu **Fatma Hanım**⁷ ile evlenmiş, ondan olan oğlu **Mehmed Paşa** Halep Beylerbeyliği'ne kadar yükselmiştir.

Kıbrıs seferi esnasında hanımı vefat eden Lala Mustafa Paşa, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmed'in kızı **Hümâ Sultan** ile ikinci evliliğini yapmış ve hanedana akraba olmuştur (25 Ağustos 1575). Lala Mustafa Paşa'nın Hümâ Sultan'dan **Abdülbâki** adlı bir oğlu dünyaya gelmiştir. Paşa'nın ayrıca Hümâ Sultan'ın ilk kocasından olan **Mehmed** adlı bir de üvey oğlu vardır.⁸

Diğer taraftan Şam hânedanından Ali Bey,⁹ Merdum Bey-zâde Abdülkâdir Bey¹⁰ ile Mehmed Raşid ve Ahmed beylerin¹¹ Lala Mustafa Paşa'nın torunlarından olduğunu Osmanlı Arşivi vesikalarından öğrenmekteyiz.

Safed'e Sürgün Edilişi ve Lalalığı

Rüstem Paşa'nın ikinci defa sadârete geçmesiyle (1544) Küçük Mirâhur Mustafa'nın çilesi başlamıştır. Rüstem Paşa onun kendinden önceki sadrîâzama yakınlığını bildiğinden önce vazifesini çaşnigirliğe indirmiş, sonra da İstanbul'dan uzaklaştırmak için Filistin'deki **Safed** Sancakbeyliği'ne sürgün etmiştir. Rüstem Paşa bununla da yetinmemiş, Şehzâde Bayezid'e taraftar olan Safed Sancakbeyi Mustafa'yı, zor duruma düşürüp etkisiz hale getirmek için, Saruhan'da bulunan Şehzâde Selim'e "**lala**" tayin ettirmiştir. Ama "Lalalık" Mustafa Paşa'nın yok olmasına değil, onun yükselişine sebep olmuş, Mustafa Paşa bu olaydan sonra

¹Serafettin Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", TTK Belleten, Ankara 1958, c. XXI/88, s. 552

²Bekir Kütükoğlu, "Mustafa Paşa, Lala, Kara", İslâm Ansiklopedisi (IA), İstanbul 1987, c. VIII, s. 732

³Turan, a.g.m., 552

⁴Çaşnigir: Yemeklerin lezzetine bakan kişi (bkz: Çaşnigir maddesi, Şemseddin Sâmî, "Kamus-ı Türki", Çağrı Yayınları, İstanbul 1987, s. 498)

⁵Mirahur: Ahir (İstabl-ı âmire) emiri. (bkz: Mirahur maddesi, Sâmî, a.g.e., 1441)

⁶Turan, a.g.m., 552; Kütükoğlu, a.g.m., 732

⁷Fatma Hanım'ın babası Mehmed Bey İstanbul'da 1000 akçe ulûfeye mütasarrif bulunurken vefat etmiş ve hayatta tek bir kızı kalmıştı. (bkz: Turan, a.g.m., 552)

⁸Turan, a.g.m., 578

⁹Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mektûbi Kalemi Umum Vîlâyet Evrakı (A.MKT.UM) 6/80

¹⁰BOA, Yıldız Perâkende Evrakı Umûmî (Y.PRK.UM) 14/114

¹¹BOA, İrâde Taltifat (İ.TAL.) 1319/R-92

Şamsî Ahmed Paşa 181757
Lala müştafâ Paşa 120043
Şarn 181587

0410

Building an Ottoman City

Contributions of Şamsî Aḥmad Pasha and Lâlâ Muştafâ Pasha to the Urban Landscape of 16th century Damascus ¹

Marianne BOQVIST

A few decades after the Ottoman conquest, Damascus experienced a thorough urban and architectural change, primarily introduced through the construction of the Takiyya al-Sulaymāniyya by sultan Sulaymān al-Qānūnī in 962-66/1554-60.² This building complex served as a model for some of the Ottoman foundations that were built in its aftermath, such as the complex of Darwīš Pasha or that of Sinān Pasha that have come to be considered as representative examples of the local Ottoman architecture.

There are however two other significant examples of Ottoman architecture that due to their destruction and/or reconstruction in the early 20th century often have been neglected or only briefly mentioned in urban and architectural studies of Ottoman Damascus; the *makān* of Şamsî Aḥmad Pasha (963/1554),³ and the Ḥān al-Bāšā of Lâlâ Muştafâ Pasha (971-976/1563-1568).⁴

The aim of this paper is to develop some preliminary thoughts on the possible shape and structure of these buildings, as well as on their significance for the development of a local Ottoman architecture, drawing on a comparative study of historical sources and architecturally affiliated buildings.

1. I would like to thank the Syrian Ministry of Tourism and Culture, the Syrian Department of Antiquities and Museums as well as the Turkish Ministry of Culture and the Bibliothèque nationale de France. Without their authorisations I would not have been able to get access to any of the material presented in this paper. I would also like to thank Astrid Meier, Stephen McPhillips and Mathieu Eychenne for their comments and corrections to different versions of this paper.

2. On the *waqf*, see BAKHIT 1982, p. 116 and EL-ZAWAREH 1992, p. 153-154.

3. According to WEBER 2006, p. 641 the northern wall was probably destroyed at the time when the Sūq al-Ḥamīdiyya, that today runs along its northern facade, was enlarged in 1298/1881. In addition, the complex was used as a military kitchen during World War 1 and finally a major restoration was done in 1942.

4. Most of the historical buildings just north of the city wall were destroyed in 1936 during a process of urban reorganisation.

25 Ocak 2014

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

